

GÖÇEBELİKTE YERLEŞİKLİĞE GEÇERKEN TAHTACILAR*

“Tahtacı”s from Nomadic to Settled Life

Nüket ESEN**

İsmail Karhan (1952-2021) anısına...

Öz

Bu çalışmada Tahtacıların dini, kültürel ve sosyal hayatında değişimlere yol açan yerleşik hayata geçiş ve Cumhuriyetin sağladığı yaygın eğitim ile meydana gelen değişim ele alınmıştır. Tahtacılar için önem arz eden kültürel hayat ve dedenin rolü, değişime rağmen hala etkisini sürdürmektedir. Tahtacıların geçirdiği değişim süreçlerinin bir yansıması, bu çalışmanın konusu olmuştur. Bu çalışma ile Muğla-Antalya arasında yaşayan Tahtacılar üzerine yürütülen saha araştırmasında tespit edilen değişim ve gelişmeler ele alınmıştır.

Muğla-Antalya arasında yaşayan Tahtacıların günümüze kadar ulaştan gelenek ve değerleri, özellikle göçebe toplum kültürü ve yaşam biçimi olarak Tahtacıların kendine özgü kültürel ve toplumsal benlikleri hala sosyolojik bir unsur olarak birçok araştırmaya konu olmaktadır. Bu kişilerin göçebe yaşam tarzından dolayı yaptıkları işler kısıtlıydı ve yaptıkları işten dolayı da kendilerine Tahtacı ismi verilmişti.

Göçebe hayat tarzından yerleşik hayata geçişle birlikte yaşam biçimlerinde de değişimler başladı. Her ne kadar Alevi kimliği taşısa da kültürel ve inanç esasları farklarına rağmen Sünni toplulukla bir arada yaşayan Tahtacılar, konargöçerliğin etkisiyle benimsedikleri değerleri yavaş yavaş değiştirmeye başlamıştır. Yerleşik hayat ve Cumhuriyetle birlikte Tahtacıların ekonomik uğraşlarından sosyal yaşamlarına kadar birçok konuda değişiklikler meydana gelmeye başlamıştır. Dedelerin yavaş yavaş otoritesinde zayıflama meydan gelmiş, üretimde bir kişiye veya bir zümreye olan bağıllık yok olmaya başlamıştır. Bütün değişimlere rağmen Alevilik öğretilerinin ve inanç esaslarının tamamen değişmediği veya yok olmadığı, büyük oranda korunabildiği de bir gerçektir.

Anahtar Kelimeler: Tahtacılar, Alevilik, Göçebe Türkmenler, Yerleşik Hayat.

Abstract

In this study, the transition to settled life that led to changes in the religious, cultural and social life of the *Tahtacıs* and the change that occurred with the education provided by the Republic were discussed. The cultural life and the role of the *Dede*, which is important for *Tahtacıs*, still continue to be influential despite the change. A reflection of the change processes of *Tahtacıs* has been the subject of this study. With this study, the changes and developments that the researcher identified in the field research carried out on *Tahtacıs* living the area between Muğla and Antalya were discussed.

The traditions and values of the *Tahtacıs* living in the area between Muğla and Antalya are still the subject of many researches, especially the nomadic society culture and lifestyle, the unique cultural and social selves of the *Tahtacıs* as a sociological element. Due to their nomadic lifestyle, the variety of the work carried out by them was limited and they were called *Tahtacı* because of the work they did.

* Geliş Tarihi: 03.09.2021, Kabul Tarihi: 30.10.2021. DOI: 10.34189/hbv.100.001

** Prof. Dr. Boğaziçi Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, nuketesen@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5078-5358>

With the transition from the nomadic lifestyle to the settled life, changes began in their way of life. Despite their Alevi identity, *Tahtacı*s, who lived together with the Sunni community despite their differences in cultural and belief principles, started to gradually change their nomadic values. With the settled life and the influence of the Republic, changes began to occur in many issues from the economic pursuits of the *Tahtacı*s to their social lives. Weaknesses emerged in the authority of the *Dedes*, and the dependence on a person or a group in production began to disappear. Despite all the changes, it is a fact that teachings of Alevism and principles of belief have not completely changed or disappeared, but have been largely preserved.

Keywords: *Tahtacı*s, Alevism, Nomadic Turkmens, Settled Life.

1. Giriş

1982 yılının ilkbaharı hayatımın en unutulmaz zamanlarındandı. O ilkbaharda üç hafta süreyle Muğla-Antalya arasındaki Teke yarımadasında yer alan Alevi köylerini gezmiş, sosyoloji yüksek lisans tezim için alan çalışması yapmıştım.

Boğaziçi Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde bir yıl yüksek lisans dersleri gördükten sonra tezim için Alevi dedeleri üzerine çalışmak istediğime karar vermiştim. Bu doğrultuda hocalarım Prof. Dr. Şerif Mardin ve Dr. Alan Duben ile görüşerek bir yıllık bir ön okuma listesi hazırlamıştık. Bu ön okuma sürecinde, 1980'li yılların başında Türkiye'de Aleviler üzerine çok az sosyolojik çalışma olduğunu da görmüş oluyordum. İlk okumalarım Alevi inancı üzerineydi. Ardından göçebelik ve göçebelikten yerleşikliğe geçişte toplumsal yapı değişiklikleri hakkında çoğu yabancı kaynaklı olan okumalar yaptım. Zira tezimin konusu göçebelikten yerleşik düzene geçişte Alevi dedelerinin eski toplumsal rollerini kaybetmesiydi.

Antropolog olan tez danışmanım Dr. Alan Duben ile sözlü kaynakları kullanarak bir çalışma yapmama karar verdik. 1982 yılıydı ve Muğla-Antalya yöresindeki Tahtacılar'ın yerleşik düzene geçişlerinin üzerinden 50 ila 100 sene kadar geçmişti. Bundan dolayı yaşlılar göçebe hayatını hâlâ hatırlıyordu veya anne-babalarından hayat hikâyelerini dinlemişti.

Bu doğrultuda Muğla, Ortaca'ya gittim. Erkek kardeşimin bacanağı İsmail Aleviydi, Ortaca'da yaşıyordu ve bana yardım etmeyi kabul etmişti. İsmail'in ablası Mehri bana şalvarlarından birini verdi ve ben ilk defa şalvarın ne kadar rahat bir kıyafet olduğunu fark ettim. Kendimize bir rota çizdik ve İsmail, ablasının eşi Mehmet, Mehmet'in musahibi Veli ve ben, toplamda dört kişi, üç hafta süreyle köyleri gezmek üzere arabayla yola çıktık. Teke Yarımadası'nda altı köyde kaldık ve oradaki yaşlı köylülerle görüştüm. Onlara tezimin konusunu anlattım ve bilgi istedim. Göçebelikte dedelerle ilgili hatırladıklarını dinledim ve bulunduğumuz zamanki durumla kıyaslamalarını istedim. Ayrıca Elmalı, Aydın, Manisa ve İzmir'de yaşayan dört dedeyi de ziyaret ederek onlardan da bilgi aldım.

Antropolog olan hocamın önerisi doğrultusunda, yaşlılarla konuşurken karşılığında elimde defterle not almadım. Bunun rahatsız edici olabileceğini düşünerek her akşam yalnız kaldığımda o günkü konuşmaları hatırladığım kadarıyla defterime

yazdım. Aslında o gün konuştuğum her kişinin ismini, yaşını ve anlattıklarını not almıştım. Ne var ki, bu anlattıklarımın üzerinden neredeyse 40 sene geçti ve ben maalesef tezimle ilgili bu çalışmayı yazmaya otururken geçen seneler içerisinde bu kıymetli defterimi kaybetmiş olduğumu fark ettim. Elimde sadece yüksek lisans tezim var. Bu yüzden kaldığımız köylerin isimlerini bile hatırlamıyorum. Her gittiğimiz köyde bir ev, büyük bir açık kalplilikle bizi misafir etmişti ama Elmalı'nın Tekke köyünde evinde kaldığımız Musa Dede'nin saz çalışını, ailesinin gösterdiği yakınlığı ve bana semah yapmayı öğretmelerini hiç unutmadım. O köydeki Abdal Musa Tekkesi'ni ziyaret edişimizi de...

Tezin dayanacağı saha çalışmama, göçebelik düzeninde hem dini hem toplumsal lider olan Alevi dedelerinin, yerleşik hayata geçişte bu iki gücü de kaybettikleri varsayımı ile yola çıkmıştım. Köylüler ve dedeler ile konuşmalarım sonucunda gerçekten de dedelerin toplumsal güçlerini tamamen kaybettiklerini, dini otoritelerinin ise iyice zayıfladığını gördüm. Bu sözlü kaynaklar üzerine kurulu bir çalışma olduğu için geçmişteki göçebe düzenini ve bulunduğumuz zamandaki yerleşik düzeni, o hayatın içindeki kişiler tarafından bana anlatılanlardan öğrenmiş oluyordum. Geçmişle ilgili yazılı bilgi olmadığından, metodolojik devamlılık için, yaşadığımız o günü de yazılı kitaplardan veya makalelerden okuyarak değil, sözlü olarak dinlediklerimizden öğrenmeyi seçmişim.

Bu araştırmanın sonuçlarını bir araya getirerek ve daha önce okumuş olduğum nazari bilgilerle birleştirerek yazdığım yüksek lisans tezinin başlığı "*The Power of the Dedes in Alevi Society in South Western Anatolia*" (*Güney Batı Anadolu Alevilerinde Dedelerin Gücü*) oldu. Boğaziçi Üniversitesi'nin eğitim dili İngilizce olduğundan tezi İngilizce yazdım. Bu yazıda 1982 yılında Tahtacıların bana anlattıklarına dayanarak yazdığım tezdeki temel verileri aktaracağım. Bugünden bakarak bir değerlendirmeye girişmeyeceğim.

Saha çalışmasının başında, önce bana anlatılan göçebe toplum yaşantısını ve ardından da o gün yaşadıkları toplumun hayat tarzını onlardan dinledim. Bana anlatılanlara göre, göçebelikte 30-50 kişilik birbirinden kopuk aşiretler halinde yaşıyorlardı. Dağlardaki ormanlarda ağaç kesiyor ve bir yöredeki iyi ağaçlar bitince başka bir yöreye göçüyorlardı. Yaptıkları iş dolayısıyla bu aşiretlere "Tahtacı" denmekteydi. Aile grupları halinde, kadınlar ve çocuklar da dâhil olmak üzere çalışıyorlardı. Aileler arasında ekonomik eşitsizlik ve mesleki farklılaşma neredeyse yoktu. Yeterince tahta elde edildikten sonra, aşiret içinden seçilen güvenilir bir "kâhya" bunları dağdan indirerek belirli zamanlarda kendisini bekleyen tüccarlara pazarlık ederek satmaktaydı. Aldığı para aşiret üyeleri arasında her ailenin kestiği ağaç sayısı üzerinden dağıtılıyordu.

Aşiretlerde düzen, gezgin dedeler tarafından sağlanmaktaydı. Dedelerin Hazret-i Ali'nin ve On İki İmam'ın soyundan geldiklerine inanılıyor ve bu mevki babadan oğula geçiyordu. Çoğu ümmi olan aşiretler arasında en iyi okuma yazma bilenlerin

dedeler olması, sürekli aşiretler arasında gezdikleri için dış dünyayı da bilmeleri ve babadan oğula geçen dini bilgilere sahip olmaları, onları çok güçlü kılmaktaydı. Aşiretlerin her açıdan en önemli bilgi kaynakları dedelerdi.

Dedelerin de sürekli yaşadıkları kendi aşiretleri vardı ama yılda 4-5 kere çevredeki diğer aşiretleri ziyaret ediyorlardı. Bu çok beklenen ziyaretler birkaç hafta sürüyor ve o sırada kimse çalışmıyor; sadece dedeye hizmet ediyordu. Dini törenlerde dedeler, önce yaşı gelen gençlerin Aleviliğe kabulünü yapıyor ve onun aşirete gelmesini bekleyen nişanlıların evlilik merasimlerini ifa ediyorlardı. Ardından dede mahkeme olarak işleyen “görgü cemi”ni kuruyor ve aşiretteki anlaşmazlıkları çözüp, suçlulara ceza veriyordu. Tören eğlencelerle bitiyor; yenilip içiliyor ve saz çalınıp oynanıyordu. Dede oradan ayrılırken herkes dedeye kendi durumuna uygun bir miktar para vermektedir.

Dedenin yokluğunda aşiretin seçtiği ve dedenin onayladığı bir “mürebbi” topluluğa göz kulak olmaktadır. Bu yaşlı, dürüst, saygın ve dini bilgi sahibi olduğu için seçilen kişi ufak tefek anlaşmazlıklara bakmaktaydı ama dini törenler ve büyük suçların mahkeme edilmesi, dedenin bir sonraki ziyaretini beklemekteydi.

Bu göçebe aşiretlerde dedelerin üstünlüğü hiçbir zaman sorgulanmıyordu. Dini ve hukuki güç onlardaydı. Kâhyalar, aşiretin ürünlerini sattıkları için ekonomiden sorumluydular. Belirli bir ürün için önceden ismarlama iş almışlarsa ağaç kesme işlemlerini de kontrol ediyorlardı. Ancak yargı gücü dedelerin elinde olduğundan sonuçta üretimin kontrolü ve dağılımı, dolayısıyla ekonomik güç de yine dedelerin elinde toplanmaktaydı.

Bunları anlatanlar, konuşmakta olduğumuz 1982'deki yaşantılarını da anlatıyorlardı. Artık yerleşik köylerde yaşayarak çiftçilik yapmaktaydılar. Sünnilerle birlikte yaşadıkları köylerin etrafındaki kendi küçük topraklarında pamuk, sebze ve meyve yetiştiriyorlardı. Küçük çiftlik sahipleri ürünlerini yerel pazarda, büyük çiftlik sahipleri ise ulusal pazarda satıyordu. Fabrika olan kasabalarda fabrika işçisi olanlar veya küçük dükkân sahipleri vardı. Az sayıda banka veya hastane çalışanı olan memurlar da mevcuttu. Tahtacı toplumunda artık mesleki farklılaşma ve az da olsa ekonomik eşitsizlik görülmekteydi. Kırk yaşın altında olanlar okuma yazma biliyorlardı ve bunların bir bölümü ortaokul veya lise okumuşlardı.

Alevilerin de toplumsal hayatlarında devlet yasaları artık Sünnilerde olduğu kadar merkezi bir konuma gelmişti. Bir suç işlendiğinden sorunu önce kendi aralarında ele alıyorlar ama eğer suçlu ve mağdur arasında bir anlaşma sağlanamıyorsa devlete gidiyorlardı. Muğla-Antalya yöresinde konuştuğum dedeler, bu durumdan hiç memnun değillerdi; yargılama hakkının hâlâ kendilerinde olduğunu, devlete gitmenin günah işlemek olduğunu söylemekteydiler. Buna karşın ziyaret ettiğim Alevi köylerinin hepsinde, dedelerin o köye sadece senede bir veya iki senede bir geldiği de anlatılıyordu. Dedelere başvurmak isteyenler olsa bile sorunların çözümünü için bu kadar uzun süre beklemelerinin imkânsız olduğu ortadaydı.

Dedeler ise ancak davet edildikleri köylere gittiklerini zira artık dedelere saygı gösterilmediğini ve köy köy gezmenin onlara çok pahalıya mal olduğunu anlatmaktaydılar. Bu yüzden çoğunun soyundan olanlar dedelik yapmayı bırakmışlardı. Artık köye bir dedenin geldiğinden çoğu insanın haberi olmuyor ve törenlere çok az kişi katıldığı için dede o toplulukta etkili olamıyordu. Çok az kişi dedeler tarafından evlendirilmek istiyordu. Hele yasal anlaşmazlıklarını artık dedelere getiren hiç olmuyordu. Köyde yaşayan Tahtacı Alevileri için artık dedelerin tartışılmaz bir üstünlüğü ve saygınlığı kalmamış durumdaydı. Bazı köylerde hâlâ mürebbiler mevcuttu ama eskisi gibi haftalık toplantılar yapılmıyor, sadece arada birkaç yaşlı ile sohbet ediyorlardı. Mürebbilerin de artık pek bir işlevi kalmamış durumdaydı.

Kısacası, köylerde yaşayan Aleviler artık coğrafi, ekonomik, kültürel ve siyasal olarak Türkiye toplumundan ayrı olmadıkları için dedeler eski güçlerini kaybetmiş durumdaydılar. Peki, ama göçebe toplumdan yerleşik topluma geçişte değişen ve dedelerin gücünü eriten bu konulara, ekonomi, semboller ve büyük toplum/ulusal etkenler olarak tek tek bakarsak neler görüyorduk?

2. Ekonomi

Göçebelikte geçimlik ekonomi ile yaşayan Tahtacılar, saha çalışmasını yürütmekte olduğum 1982'de Türkiye'nin piyasa ekonomisine dâhil olmuşlardı. İlkel aşiretler siyasal ve kültürel olarak özerk yapılarıdır ve dış dünya ile bağları yoktur. Marjinal aşiretler ise, siyasal olarak özerk olsalar bile, dış dünya ile kültürel bağları vardır. Alevi aşiretleri ikinci kategoriye giriyorlardı zira teorik olarak Osmanlı Devleti topraklarında yaşıyor olsalar da devletin gücünü tanımıyorlardı. Devletle olan ilişkileri, Osmanlı ile İran coğrafyasındaki devletlerarasındaki çatışmalar doğrultusunda dönemsel olarak görmezden gelinmek ile kontrol ve baskıya maruz kalma arasında gidip geliyordu. Onun dışında Alevi aşiretleri siyasal olarak tamamen özerklerdi.

Buna karşılık, dış dünya ile aralarında birçok kültürel farklılık olsa da aynı İslami kültürü (Alevi-Sünni farkına rağmen) paylaşıyorlardı. Ayrıca bu göçebe aşiretlerin dış dünya ile ekonomik bağı da mevcuttu. Zira ürünlerini-kestikleri ağaçları, tahtaları-orada satıyorlar ve ihtiyaçlarını yine oradan karşılıyorlardı. Uzaktan da olsa dış dünyanın piyasa mekanizmalarına bağlıydılar ama kendileri piyasa ekonomisiyle yaşamıyorlardı.

Alevi topluluklarında para ve ticaret olmasına rağmen, piyasa ekonomisi söz konusu değildi. Aşiretler tarımla uğraşmadıkları ve hayvancılık yapmadıkları için kendilerine gereken un, şeker, tuz ve giyim eşyası gibi temel ihtiyaçları köylerden karşılamak durumundaydılar. Yerleşik Sünni köylülerin de bu göçebe aşiretlerin dağlarda kestikleri ağaç ürünlerine ihtiyaçları vardı. Böylelikle oluşan arz ve talebin varlığı yine de bu sistemin piyasa ekonomisi sayılmasına yol açmıyordu, zira piyasa ekonomisinde alıp satılan emtia sınırsızdı. Hâlbuki burada söz konusu olan ticaret sadece az sayıda temel ihtiyaç maddeleri ile ağaç ürünleri arasındaydı. Alevi

toplumunda piyasa ekonomisinin geçerli olmadığı bir başka göstergesi de yapılan ticaretin sadece ihtiyaçları tedarik etme amacı gütmesiydi. Üretim ve ticaret kazanç için, daha fazla para sahibi olmak için yapılmıyordu.

Tahtacılar da üretim, kullanım içindi. Yani gerekli ihtiyaçları karşılayacak kadar üretim yapılmışsa faaliyet devam etmez, bütün ilkel ekonomilerde olduğu gibi üretim fazlası (*surplus*) için çalışılmazdı. Aileler kendileri için yeterli ağaç kestikten sonra onları götürüp satacak olan kâhya için de ağaç keserlerdi. Bu şekilde kâhya çalışmadan gelirini sağlamış olurdu. Kendisi de çalışsa, kendisi için ağaç kesse, çok daha fazla gelir sağlayabileceği halde bunu yapmazdı, çünkü geleneksel/geçimlik ekonomilerde ihtiyacın üstünde kazanç için gayret gösterilmiyordu.

Aşiretlerin çalışmaları da sürekli değil, aralıktı: Dedelerin ziyaretleri sırasında kırk gün kadar kimse çalışmaz, ona hizmet eder ve dini törenlere katılırdı. Ayrıca, bir yöredeki kaliteli ağaçlar bittiğinde göç etmek zorundaydılar. Birkaç hafta süren bu göçler sırasında da çalışmaları mümkün olamıyordu. Kısacası, göçebe Alevi toplulukları sürekli çalışmadıklarından ve sadece ihtiyaç için ürettiklerinden piyasa ölçütlerine göre yetersiz üretim yapmış oluyorlardı.

Bu düzende, ekonomik alanda kâhyaların işlevselliği olsa da otoriteleri fazla değildi. Çünkü kâhyalar değiştirilebilir, becerikli her kişi kâhya olabilirdi. Hâlbuki dedelerin her konudaki otoritesi onların doğuştan gelen haklarıydı. Dedeler her tür anlaşmazlığı çözdükleri ve aşiretin dini ve sosyal önderi oldukları için ekonomik alanda da güç dedelerin elindeydi.

Yirminci yüzyılın başlarında bu resim değişmeye başlamıştı. Alevi aşiretlerinde insanları değişik kâhyaların peşinde kendi aşiretlerinden kopmaktaydılar. Kâhya olmayan girişimci biri kendi başına tüccarlarla veya Orman Bakanlığı ile anlaşır iş alabiliyor ve bu yeni iş teklifini çeşitli aşiretlere götürüp adam topluyordu. Böylelikle kendi aşiretlerinden ayrılan insanlar, bu yeni kâhya ile istenilen ağaçların bulunduğu yere göçüyordu. Dış dünya ile bağlantı artmış ve daha fazla gelir için girişimler ortaya çıkmıştı.

Cumhuriyetin ilk yıllarında ise aşiretler yerleşik hayata geçmeye başladılar. Önce bazı kâhyalar toprak satın almış, zamanla başkaları da onları takip etmiş veya kâhyalar aşiret üyelerinden para toplayıp, toprak satın alıp toplu olarak yerleşilmesini sağlamışlardı. Bu süreç tüm aşiretler için eş zamanlı olmamış, değişik aşiretler için yerleşik hayata geçiş elli yıl kadar sürmüştü. İlk başta tam yerleşik hayat yaşanmıyordu. Kışları toprakta çalışan aşiret üyeleri yazları yine dağlarda ormanlık alanlarda çalışıyorlardı. Yıllar içinde nüfusları arttıkça küçük toprak sahipleri geçinemez olup değişik işlerde, özellikle Fethiye'deki krom madenlerinde, Sünnilerle birlikte çalışmaya başlamışlardı.

Çiftçilik yapanlar yetiştirdikleri sebze, meyve, pamuk gibi ürünleri yerel pazarlarda veya büyük şehirlerde satarak ülkenin piyasa ekonomisine tam anlamıyla

dâhil olmaktadır. Bu durumda dedelerin gücünün bir kısmı daha yok oluyordu. Ekonomi alanında söz hakları ve müdahale imkânları kalmamaktaydı. Mesela dede bir köye gelince fabrikada çalışanlar işe gitmek zorunda olduklarından törenlere katılmıyorlardı. Ayrıca dede yapılan bir ticari anlaşmayı doğru bulmasa da bunu değiştiremiyordu. Hayatın her alanında sorgulanamaz bir otorite sahibi olan dedelerin bu güç kaybı, Aleviler arasında da dedelere karşı bir şüphe yaratmaktaydı. Dedelerin her şeye kadir, her şeyi bilen statüleri sarsılmakta ve Aleviler, dedelerin aslında sandıkları kadar üstün varlıklar olduklarından şüphe eder hale gelmekteydiler.

Yerleşik düzende özellikle dedelere dini törenler karşılığında para vermekten rahatsızlık duyuyorlardı. Göçebe hayatta ihtiyaçları fazla olmadığından tüm ihtiyaçlarını giderdiklerini ve refah içinde olduklarını düşünerek yaşarlardı. Bunda da dedelerin katkısı olduğunu, iyi Aleviler oldukları için böyle bir hayatın onlara bahsedildiğine inanırlardı. Ancak köylerde başka hayatlar görüyorlar ve ihtiyaçları çeşitleniyordu. Böylece aslında isteklerini karşılayamadıklarını, ekonomik sıkıntı içinde olduklarını anlıyorlardı. Dini inançları onların gözünde hayat şartlarını iyileştirici bir rol oynamıyordu. Bu konuda dedelerin bir yardımı olmadığını düşündükleri için de hizmetleri karşılığı onlara ödeme yapmak istemiyorlardı. Böylelikle dedelere para vermek istemeyenlerin birçoğu dini törenlere katılmayı bırakıyordu.

Dedeler ise köylere kazanç sağlamak için gitmediklerini ama bu hayat pahalılığında en azından yol masraflarının köylüler tarafından karşılanması gerektiğini söylemekteydiler. Bu masraflar karşılanmadığı ve bazı köylerde ayrıca saygısızlıkla da karşılaştıkları için davet edilmedikleri yere gitmek istemediklerini belirtiyorlardı. Artık dede olarak geçinmenin pek mümkün olmadığı bu ortamda, dedeler de çeşitli işlerde çalışmak zorunda kalıyorlardı. Bu yüzden de fazla seyahat etmeleri mümkün olmuyordu. Ayrıca sıradan insanlarla benzer işlerde çalışmaları, Alevilerin gözünde dedelerin saygınlığını zedelemekteydi. Sonuçta dede soyundan gelen gençler, dedelik bir kazanç sağlamadığı ve saygınlığını yitirdiği için artık dedelik yapmak istemiyorlardı.

Kısacası, dedelerin güç kaybında ekonomik etkenlerin büyük rolü vardı. Göçebe aşiretlerin geçimlik ekonomisinden, yerleşik köy düzenindeki piyasa ekonomisine geçen Tahtacıların hayat tarzında oluşan büyük değişiklik, dedelerin ekonomik alandaki güçlerini tamamen kaybetmelerine yol açmıştı. Eski düzende her konuda otorite sahibi olan dedelerin bu önemli alanın kaybıyla genel olarak da toplumsal güçleri zayıflamış oluyordu.

3. Semboller

Aleviler göçebe olarak yaşadıkları sürece kendi geleneklerini ve ne Sünni ne de Şii olarak tanımlanabilecek özgün dini inançlarını koruyabilmişlerdi. İçinde buldukları geniş toplumdan, yani Osmanlı ve sonra Türkiye toplumundan, uzak yaşadıkları için siyasi ve sosyal olarak özerk bir düzenleri olabilişti. Dedelerin Hazret-i Ali ve 12 imamın soyundan geldiklerine inanıldığı için de bu sembolik üstünlük onlara siyasi

güç ve sosyal hayatı düzenleme hakkı vermişti. Aslında sadece dini otorite sahibi olan dedeler, bu alanlar birbirinden ayrıştırılmadığı için diğer alanlarda da güç sahibi olmuşlardı. Ayrıca dedeler birbirinden kopuk yaşayan aşiretlerin birinden diğerine gezdikleri için bu toplulukların benzer bir anlayışıyla idare edilmelerini sağlamış, belli bir yöredeki aşiretleri birbirine bağlayan bir iplik haline gelmişlerdi.

Dedelerin otoritelerini kullandıkları en önemli sembolik alan dini ayinler yani Alevi cemleri olmuştu. Aşirette yaşayan yetişkinlerin hepsinin katılması gereken bu törenler üç kısımdan oluşuyordu. Dede önce şikâyetleri dinliyor ve suçluları yargılıyordu. Verdiği kararların dedenin yokluğunda uygulanabilmesi için tüm yetişkinlerin kararları kabul etmesi ve daha sonra uygulaması gerekiyordu. Dedenin yokluğunda aşireti denetim altında tutacak bir de mürebbi bulunuyordu. Ayinin ikinci bölümünde yeni doğan bebekler kutsanıyor, genç kız ve erkekler Aleviliğe kabul ediliyordu. Böylelikle bu gençler başka gecelerde düzenlenen ritüellere, “gençler semahı”na katılma hakkını elde ediyorlardı. Bu sırada evlenmeyi bekleyen gençler de dedeler tarafından evlendiriliyordu. Hem yeni evlenen hem daha önce evlenmiş olan çiftler arasından “musahip” (kardeş) olmak isteyenler dedeye başvurduklarında istekleri kabul edilerek “musahip” yapırlarsa ayrı bir ritüel olan “musahip semahı”na katılıyorlardı. Yani sıradan günlerde eğlenme ve sosyalleşme aracı olan çeşitli ritüellere katılabilmek için de dedelerin onayı gerekmektedir. Ayinin son bölümünde ise yeniliyor, içiliyor, saz çalınıyor, semah yapılıyordu. Hayatın her alanını kapsayan bu üç bölümlük törenler, dedelerin otoritesini her seferinde yeniden üretmiş, tekrar vurgulamış oluyordu.

Yerleşik hayata geçildiğinde ise inançların sürekliliğini sağlayan dini ayinler gittikçe daha az yapılır olmaktaydı. Artık yöredeki diğer köylülerle birlikte yaşadığından Aleviler çok farklı yaşam tarzlarına maruz kalıyorlar ve bu dini toplantılar önemini kaybediyordu. Birçok insan anlaşmazlıklarını devlet mahkemelerine götürüyor, jandarmaya başvuruyor, devlet nikâhı kıydırıyor. Alevilerde suç işleyenlere verilen en büyük ceza olan “düşkünlük” de etkisini köylerde kaybetmekteydi. Dedenin düşkün ilan ettiği kişi göçebe hayatta yalnız bırakılırdı. Kimse onunla konuşmaz, beraber oturmaz, iş yapmazdı. Ailesi bile onu yok sayardı. Göçebelikte bu çok önemli bir cezaydı. Ancak yerleşik hayatta etrafta çok insan olduğundan kişi gerçekten yalnız kalmıyordu. Tek başına ağaç kesmek pek mümkün olmasa da tek başına çiftçilik yapılabiliyordu. Değişen hayat tarzı gelenekleri işlevsizleştirmekteydi.

Gençler semahı ve musahipler semahının da toplumsal rolü gittikçe azalıyordu. Dedelerin onayı olmadan istedikleri şekilde sosyalleşebiliyorlar; kahvelere gidiyorlar, televizyon seyrediyorlar, birbirlerinin evine gidip kâğıt oynuyorlardı. Dini törenler yoluyla hayatın her alanını yöneten dedeler yerleşik düzende bu kontrolü kaybetmişlerdi. Eski göçebe aşiret üyelerinin birbirlerine bağlı birlikte yaşama kültürü yok olunca dedelerin önemi de azalmaya başlıyordu. Geleneklere ihtiyaç azalmaktaydı.

Göçebe düzeninde zaten 30-40 kişiden oluşan bir aşirette tek bir mürebbi varken kalabalık köy hayatında her 30-40 kişinin bir mürebbisi oluyor ve bunların arasında bazı konulardaki farklı yorumların ortaya çıkması sonucu aynı köydeki Aleviler arasında gruplaşmalar başlıyordu.

Dedelere ihtiyaç azalırken bazı zengin dedelere karşı da öfke ortaya çıkmaktaydı. Kimi gençler onların, yaptıkları törenler için halktan topladıkları paralarla zengin olduklarını düşünüyorlardı. Zengin olmayanların da kazançlarını çarçur ettikleri için zenginliklerini kaybettiklerini öne sürüyorlardı. Birçok genç, Alevi-Sünni geçimsizliğine Sünni hocaların ve Alevi dedelerin sebep olduğuna inanmaktaydılar. Ayrıca, dedelerin onların sırtından para kazanabilmek gayesiyle Alevileri göçebe hayatta tuttuklarına ve cahil kalmalarına sebep olduklarına da inanıyorlardı. Kısacası, özellikle gençler, kendileriyle ilgili memnun olmadıkları konularda geçmişlerindeki dede otoritesini suçlamayı seçmekteydiler.

Dedelerin önemini kaybetmesinde bir başka büyük etken de eğitim olmaktaydı. Göçebe aşiretlerde okuma yazma bilen neredeyse hiç kimse yokken dedelerin din bilgisinin yanı sıra okuma yazma da bilmeleri ve farklı aşiretleri gezdikleri için dış dünyadan haberler getirmeleri onların konumunu belirlerdi. Hazret-i Ali'nin soyundan gelmenin dışında, eğitilmiş ve bilgili olmaları da saygınlıklarını artırır. Yerleşik düzende artık sıradan Aleviler de eğitilmiş olabiliyorlardı. Kırk yaş altındakiler en az ilkokul mezunuydular. Ortaokul ve lise mezunları da vardı. Sonuçta, dedelerin de eğitim seviyeleri aynı, onların da çoğu ilkokul mezunuydu. Ayrıca artık köylerde, soyları dede soyu olmadığı halde bilgili oldukları için dede kabul edilen insanlar da mevcuttu. Bu kişiler dünyanın durumu, İslam tarihi, Alevi törenleri hakkında çok bilgili olduklarından çoğu az eğitilmiş olan köylüler tarafından makbul bulunuyorlardı. Kısacası, otorite sahibi olmaktan eğitim ve bilgi önemli etkenlerdi ve bu konuda değişen dedeler değil, Alevi halkıydı. Onların eğitim düzeyi yükselince dedelerin bu konudaki üstünlüğü kalmıyor ve bu da dedelerin otoritesini zayıflatıyordu.

Okul eğitimi de çocukları biçimlendirmekteydi. Okullardaki milli eğitim, çocukları Alevi kültüründen uzaklaştırıyordu. Gençler ailelerinin evde onlara öğretmeye çalıştığı adetleri saçma ve gereksiz buluyorlar, dedelere saygıyı hiç öğrenmiyorlardı. Lise eğitimi almış olan birkaç genç, Alevi geleneklerinin göçebe hayatı düzenlemek için gerekli olduğunu ve dedelerin bunu sağladığını düşünüyorlardı. Ne var ki, bugün artık bunlara gerek kalmadığını, o anlayışın bugünkü hayat tarzına uymadığını söylüyorlardı.

4. Büyük Toplum/Ulusal Etkenler

Aleviler yerleştikleri köylerde Sünnilerle birlikte yaşamaktaydılar. Aynı mahallelerde oturuyor olsalar da erkekler aynı kahvelere gidiyorlardı. Ortaca kasabasında bu iki kesimin ana caddedeki dükkânları yan yanaydı. Haftada bir yapılan açık pazarda da o yörede yaşayan Aleviler ve Sünniler mallarını yan yana satıyorlar ama her kesim kendisinden olan satıcıya yöneliyordu. Aralarında sessiz bir ayırım

vardı ama bu ilk bakışta belli olmuyordu.

Yerleşik yaşam, Alevileri, büyük toplumun adetlerine ve inançlarına maruz bırakmıştı. Aleviler camiye gidip namaz kılmıyorlar, Ramazan’da oruç tutmuyorlardı. Ne var ki, bazı Aleviler kendileri de Müslüman olduklarına göre bunları yapmaları gerektiğini, hem Alevilerin “hakikat yolu”nu hem de Sünnilerin “şeriat yolu”nu bilmeleri gerektiğini söylüyorlardı. Bu tür Sünni etkisini görmediğim tek yer, Sünni halkın bulunmadığı Elmalı’nın Tekke köyü olmuştu. Önemli bir Alevi-Bektaşî ermişi olan Abdal Musa’nın türbesinin olduğu bu köye, çok sayıda Alevi ziyaretçi geldiği için de burada Alevi inancı hiç sarsılmamış görünüyordu.

Sünni etkisi altında kalınmasının bir sebebi de Alevilerin büyük toplumda karşılaştıkları ayrımcılıktı. Yerleşik hayatta devlet okullarına gidip, askerlik yapıp, Sünnilerle iş ilişkilerine giriyorlardı. Buralarda sürekli Aleviler ve Alevi dini inancı üzerine Sünnilerden duydukları aşağılayıcı yorumlar onları etkiliyordu. Özellikle atalarının hayat tarzıyla ilgili bazı kötü söylentilere karşı kendilerini savunmak ve inançlarının Sünni inançlarına ters düşmediğini göstermek isteği duyuyorlardı. Azınlık grubu olma hasebiyle hem doğal olarak çoğunluğun etkisi altında kalıp onların inanç ve adetlerine yakınlaşıyorlar hem de bilinçli bir biçimde büyük toplumda kabul edilmek, onaylanmak için onlardan farklı olmamaya veya farklı olmadıklarını göstermeye çalışıyorlardı. Bazı Aleviler dini farklılıkları önemsemiyor; zaten fazla bir fark olmadığını söylüyorlardı. Dolayısıyla da çoğunluktan ayrı düşmemek için dedelerin öğretisini, dolayısıyla dedeleri önemsememeye başlıyorlardı.

Türkiye toplumundaki bir değişiklik de Osmanlı döneminde yöresel olarak daha kopuk olan Anadolu’daki kırsal alanların cumhuriyetle birlikte merkeze daha sıkı bağlanması olmuştu. Bu şekilde devletin, etnik azınlıkları, bütüne dâhil etme imkânı doğmuştu. Aleviler arasında Türk milliyetçiliği artmaktaydı. Büyük toplumun devlet okulları, devlet mahkemeleri, jandarması, ekonomiyi yöneten piyasa ekonomisi zaten dedelere otoritelerini kullanacak alan bırakmıyordu. Bazı Aleviler de büyük toplumda rahat yaşayabilmek ve ayrımcılığa uğramamak için farklı olmak istemiyorlardı. Zaten devlet milli birlik için bu farklılıkları törpülemek istediği, farklı etnik kimlikleri tanımadığı için ortak bir eğilim ortaya çıkmış oluyordu.

Muğla-Antalya yöresindeki Aleviler ve Sünniler aynı işlerde çalışıyor, aynı mahsulü yetiştiriyor, aynı miktar para kazanıyor ve aynı hayat şartlarında yaşıyorlardı. Aleviler arasında Anadolu’da çok yaygın olan hemşerilik anlayışı hâkimdi. Çevrelerindeki Sünnilerden tek farklarının bazı dini ayrıntılar olduğunu, asıl farklı olanların büyük şehirlerde bambaşka hayat şartlarında yaşayanlar olduğunu söylüyor, birlikte yaşadıkları Sünnilere sahip çıkıyorlardı.

Alevi kadınların konumunda da büyük toplumun adetleri baskın geliyordu. Göçebelikte kadınlar ve erkekler her alanda birlikteyken, köy yaşantısında aralarında bir mesafe oluşmuş durumdaydı. Kadınlar göçebelikte erkeklerle beraber çalışıp,

beraber ağaç kesip, beraber sosyalleşirken, şimdi Sünniler gibi kocaları kahvedeyken kadınlar tarlada çalışıyordu. Göçebelikte kadınlar sofrada erkeklerle birlikte rakı içerken şimdi erkekler yemek yerken onlar ayakta hizmet ediyordu. Anadolu adetleri hâkim geldiği için Alevi kadınlar eskiden sahip oldukları eşit yaşam alanlarını kaybetmiş oluyordular.

Sonuç olarak, büyük toplum kırsal alanlara kadar girip oraları da kontrolü altına almış oluyordu. Laiklik, milliyetçilik gibi yeni eğilimleri oralarda da yayıyor ve etnik kimliklerin kullanılmasını sınırlandırıyor. 1980'lerin başında toplumda dini vurguların azaldığı görülmekte, tüm bunlar da dedelerin gücünü kaybetmesine sebebiyet vermekteydi.

5. Sonuç

Muğla-Antalya yöresi Tahtacılarının göçebelikten yerleşikliğe geçişte geçimlik ekonomi yerine piyasa ekonomisine dâhil olmaları, köy yaşantısında eğitim düzeyinin artmasıyla dini törenlerin öneminin azalması, Alevi toplumunda görülen değişikliklerdi. Bunların yanı sıra büyük toplumdaki değişiklikler de etkili oluyordu. Yaygınlaşan laiklik, milliyetçilik ve devletin kırsal alanlara nüfuz etmesi gibi faktörler de Alevilerin hayatında önemli değişikliklere sebep oluyordu.

Bu değişikliklerin sonucunda, Alevilerde sosyal statü ölçütleri de değişmekteydi. Eğitimli olmak ve ekonomik başarı, dini alandaki üstünlükten daha fazla önem kazanıyordu. Alevilerin yaşadığı köylerde Batı tarzı eğitim almış insanlar, öğretmenler, zengin esnaf ve büyük toprak sahipleri, dedelerden daha çok saygı görür hale gelmişlerdi.

1980'lerin başında birçok dede aslında dede soyundan gelmiyor, sonradan dede kabul ediliyorlardı. Elmalı'nın Tekke köyünde evinde kaldığım Musa Dede'nin bana anlattığı kendi hikâyesi ilgi çekiciydi. Yaşadığı yöredeki on köy Hacıbektaş'taki "Çelebi"ye bir dilekçe yazarak Musa'nın dede yapılmasını istemişlerdi. Musa, Hacı Bektaş'a çağrılmış, orada dini bilgisi sınavdan geçirilmiş ve dedelik yapabilmesi için kendisine yazılı bir belge verilmişti. Dini törenler artık pek yapılmısa da o yörede yaşayanlar Musa Dede'yi bilgili ve güvenilir bulduklarından birçok konuyu ona danışmaktaydılar.

Alevilerin yaşadıkları tüm bu değişimlere rağmen dedeler gibi bazı köklü sembollerin varlığı-eski işlevleri kalmısa da-devam ediyordu. Artık Alevi toplumunu dedeler değil, devlet yönetiyordu. Yine de Sünni çoğunlukla birlikte yaşayan Alevilere, bu eski semboller bir kimlik vermekteydi. Aleviler kendilerini milliyetleriyle ve mesleklerinin ait olduğu sosyal sınıfla tanımlıyor olsalar bile dini inançları ve bu dönemde artık eskisi gibi önemsemedikleri dedelerin varlığı sayesinde baskın gelen büyük toplumda kimliklerini korumuş olmaktaydılar.

Kaynaklar

Esen, Nüket (1983). “The Power of the Dedes in Alevi Society in South-Western Anatolia”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Ekler

Bu fotoğraflar Fethiye, Günlükbaşı’nda 1982 Nisan ayında çekilmiştir.

Fotoğraf 1: Yol Arkadaşlarım, Soldan Sağa Mehmet, Veli, İsmail

Fotoğraf 2: Soldan Sağa Döndü, Nüket, Mehri

Fotoğraf 3: Mehri ve Nüket

Fotoğraf 4: Tüm Yolculuk Ekibi